

KORXONALARNING RAQOBARBARDOSHLIGI VA ULARGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Djumayeva Guzal Axtamovna
SamISI, assistant
Ro'zimboyeva Shahzoda Sherzod qizi
SamISI talaba

Annotatsiya: mazkur maqolada kichik va o'rta korxonalarining raqobatbardoshligi, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi muhit omillari, ASEAN mamlakatlarida kichik va o'rta korxonalarini boshqarish siyosati tahlil qilingan va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta korxonalar, raqobatbardoshlik, STEEP tahlili, ichki va tashqi muhit omillari. Porter raqobatbardoshlik modeli,

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ И ВЛИЯНИЕ НА НИХ СПОСОБСТВУЮЩИЕ ФАКТОРЫ

Г.А. Джумаева
СамИЭС, ассистент
Ш.Ш.Рузимбаева
СамИЭС, студент

Аннотация: в статье рассматривается конкурентоспособность малых и средних предприятия, внутренние и внешние факторы влияющие на конкурентоспособность, в том числе политики управления малых и средних предприятия в страны ASEAN и рекомендации.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, конкурентоспособность, STEEP анализ, внутренние и внешние факторы, модель конкурентоспособности Портера, индекс управления малых и средних предприятия (SMEPolicyIndex)

COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES AND THE IMPACT ON THEM FACILITATING FACTORS

Djumaeva Guzal Akhtamovna
Samarkand State Institute of Economics and Service, assistant
Ro'zimboyeva Shahzoda Sherzod qizi
Samarkand State Institute of Economics and Service, talaba

Abstract: the article analyzes competitiveness of small and medium sized enterprises as well as factors influencing on competitiveness, SME policies in ASEAN countries and gives recommendations.

Key words: small and medium sized enterprises, competitiveness, STEEP analyze, internal and external factors, Porter's Competitiveness Model,

KIRISH.

Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda har sohada raqobat kuzatilmoqda. Aynan shunday muhitda korxonalarining bozorlarda o'z faoliyatini davom ettirishlari uchun ularning turli iqtisodiy o'zgarishlarga "chidamli" bo'lishi, yana ham sodda qilib aytsak, yuqori raqobatbardoshlik darajasiga ega bo'lishi zarur. Ushbu maqolada korxonalar raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar atroflicha o'rganilgan. Kichik va o'rta korxonalar ko'plab mamlakatlar milliy iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi. Chunki, kichik va o'rta korxonalar yangi ish o'rinlarini yaratish bilan birga barqaror iqtisodiy o'sishga ham zamin yaratadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida joylashgan kompaniyalarning qariyb 90%i aynan kichik va o'rta biznes subyektlari hissasiga to'g'ri keladi. Shuningdek, ish bilan band aholining asosiy qismi shu sohada band. Shuning uchun ham kichik va o'rta korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, ularning barqaror rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish hudud iqtisodiyotining oldiga qo'ygan asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik va o'rta korxonalarining o'rnini juda muhimdar. Shu sababdan korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga doir muammolar o'rganilib zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Buyuk Kelajak" xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan 2019-yil 18-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasi"da ham kichik va o'rta korxonalarini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash asosiy vazifalardan biri sifatida keltirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzuga doir o'rganilgan adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, raqobatbardoshlik mavzusi asosan xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lib, mahalliy tadqiqotchilar tomonidan esa yetarlicha o'rganilmagan. Korxonalar raqobatbardoshligini o'rganishda avvalo, Maykl Porterning tadqiqot ishlari muhim ahamiyat kasb etib, uning "Raqobat strategiyasi" nomli qo'llanmasida sohalar tahlili va korxonaning raqobatbardoshligini oshiruvchi turli xil strategiyalar keltirilgan. Shuningdek, xalqaro bozorlarda foydalaniladigan raqobat strategiyalari atroflicha yoritib berilgan. Bundan tashqari P.Kotler, K.Keller, A. Gal, Ch.Attila va A.Zaxarov ilmiy izlanishlarida korxonalar raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi muhit omillari tahlil qilingan. Milliy tadqiqotchilarimizdan Bekmurodov A.SH., Qosimova M.S., Ergashxodjayeva SH.J. korxonalar raqobatbardoshligida strategik marketingning o'rniga doir ilmiy ish olib brogan.

TADQIQOT METODOLIGIYASI

Mazkur maqolada iqtisodiy-ijtimoiy tahlillar, mantiqiy yondashuv, deduksiya, omilli tahlil va natijani ilmiy o'rganish metodlaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALA

(1-jadval)

Korxonalar raqobatbardoshligi tushunchasiga berilgan ta'riflar

№	Ta'rif bergan muassasa	Ta'riflar
1	O'zbekiston Respublikasining "Raqobat to'g'risida"gi Qonuni	Raqobat-xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning (raqobatchilarning) musobaqalashuvi bo'lib, bunda ularning mustaqil harakatlari ulardan har birining tovar yoki moliya bozoridagi tovar muomalasining umumiy shart-sharoitlariga bir tomonlama tartibda ta'sir ko'rsatish imkoniyatini istisno etadi yoki cheklaydi
2	Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)	Raqobatbaroshlik – bu kompaniyalar, sanoat ishlab chiqarish tarmoqlari, hududlar, milliy iqtisodiyotlarning uzoq vaqt mobaynida birmuncha yuqori daromad va nisbatan yuqori ish bilan ta'minlash darajalarini yaratishga bo'lgan qobiliyati bo'lib bu xalqaro raqobatda o'z aksini topadi
3	Yevropa Ittifoqida joylashgan "Raqobatbardoshlikni o'rganish ilmiy tadqiqot markazi" (the Research Centre for Competitiveness)	Biznes raqobatbardoshligi- kompaniyaning iste'mol tovar va xizmatlarini uzoq muddat davomida bozorga chiqarishi bo'lib, bunda iste'molchilar bu taklif etilayotgan mahsulotlar uchun boshqa raqobatchilarning mahsulotlariga qaraganda ko'proq xarajat qilishga ham tayyor bo'ladilar". Bu ta'rif ham korxonaning raqobatbardoshligini baholashda muhim omil: ya'ni iste'molchilar tomonidan mahsulotning qabul qilinishiga alohida e'tibor qaratilgan

Yondashuvlar turlicha bo'lishiga qaramasdan ularning barchasi quyidagi ikki xususiyatga asoslanadi:

- Korxonalarining biznes raqobatbardoshligi mahsulotlar, xizmatlarning raqobatbardoshligidan ajralmagan holda ularga ta'sir etuvchi "narx" va "narxga bog'liq bo'lmagan" omillarga bog'liq;

- Biznes raqobatbardoshligi raqobatbardoshlikni shakllantiruvchi ko'plab omillar yig'indisi bo'lib, ba'zan bunday omillarni sodir bo'lgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda dinamik tarzda baholash zarur.

Korxonalarining raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar turlicha bo'lib, ularni asosan ichki va tashqi muhit omillari guruhlariga ajratib olib o'rganish qulaydir.

Korxonaning faoliyatida albatta ichki muhit muhim rol o'ynaydi. Ichki muhit omillarini quyidagi jadval orqali ko'rishimiz mumkin:

(2-jadval)

Korxonaning ichki muhit komponentlari

Narx/tannarx	Unumdorlik , raqobatbardosh narxlar
Sifat	Mahsulot sifati va ishlab chiqarish standartlari, hom-ashyo standartlari
Vaqt	Yetkazib berish vaqti, yetkazib berishning tartibi
moslashuvchanlik	Iste'molchilar talablariga mos mahsulotlar, moslashuvchan logistika
Xizmatlar	Iste'molchilarga ko'satilayotgan xizmatlar, etnik axloq qoidalari
Bozor munosabatlari	Bozor o'zgarishlariga moslasha olish qobiliyati, innovatsion savdo metodlaridan foydalanish
Inson kapitali	Xodimlar malakasi, menejment sifati
Tashkiliy tuzilma	Qaror qabul qilish mexanizmi, texnologiyalar darajasi, R&D xarajatlar

Korxonaning faoliyatida albatta tashqi muhit muhim rol o'ynaydi. Chunki, korxonaga uchun ijtimoiy omillar: aholining tarkibi, madaniyati, urf-odatlar, yashash tarzi, texnologik omillar: R&Dga xarajatlar, innovatsiyalar, informatsion kommunikatsiyaning rivojlanganligi, patent tizimi; iqtisodiy omillar: YaIM, YMM darajasi, inflatsiya, ishsizlik darajasi, investitsiya ko'rsatkichi; ekologik omillar: atrof-muhit texnologiyasi, yashil iqtisodiyot; siyosiy-huquqiy omillar: qonunchilik, iqtisodiy siyosat. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda korxonaga o'zining strategiyasini ishlab chiqadi. Bozor muhiti, raqobatchilarning faoliyati bilan tanishib chiqib, shuningdek, biznes faoliyatini amalga oshirish uchun qonun tomonidan yaratilgan imkoniyatlarni o'rgangan holda korxonaga o'zining raqobatbardoshligini oshirish uchun vazifalarni belgilab oladi.

(3-jadval)

Korxonaning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi tashqi omillar

Ijtimoiy	Texnologik	Iqtisodiy	Ekologik	Siyosiy huquqiy
aholining tarkibi, madaniyati, urfodatlar, yashash tarzi, va boshqalar	R&D ga xarajatlar, innovatsiyalar, Informatsion-kommunikatsiyaning rivojlanganligi, patent tizimi	YaIM, YMM darajasi, inflatsiya, ishsizlik darajasi, investitsiya ko'rsatkichi;	atrof-muhit texnologiyasi, yashil iqtisodiyot	qonunchilik, iqtisodiy siyosat.

Har bir ishlab chiqaruvchi korxonalarda ular o'zlarining faoliyatiga ta'sir o'tkazuvchi raqobatchi kuchlarni tahlil qilishlari ushbu korxonalarining o'sishi va rivojlanishini ta'minlashi shubhasizdir. Garvard universitetining professori Maykl Porter tarmoqdagi raqobatchi kuchlarni quyidagicha tahlil qilib, guruhlagan

- Tarmoq ichida sotuvchilar o'rtasidagi raqobat.
- Boshqa tarmoqdagi kompaniyalarning o'z tovarlari bilan bu tarmoqdagi xaridorlarni egallab olishga urinishi.
- Tarmoq ichida yangi raqobatchilarning paydo bo'lishi.
- Xom ashyo va butlovchi qismlar yetkazib beruvchilarning o'z shartlarini o'tkazishga urinishlari.
- Xaridorlarning o'z shartlarini o'tkazishga urinishlari.

Strategiyada quyidagi maqsadlar belgilab olingan:

- Unumdorlik, texnologiya va innovatsiyani rag'batlantirish;
- Moliyaviy manbalardan foydalana olish imkoniyati;
- Bozorga kirish va internatsionalizatsiyalashuvda ko'maklashish;
- Kichik va o'rta korxonalarini qo'llab quvvatlovchi siyosatni mukammallashtirish;
- Tadbirkorlik va inson kapitali taraqqiyotiga ko'maklashish. Mazkur hisobotda ASEANning 10 a'zo mamlakatlarida faoliyat olib boruvchi kichik va o'rta korxonalarining faoliyatiga, o'z-o'zidan raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi tashqi muhit omillari tahlil qilinib, muammolar o'rganilib takliflar keltirilgan.

SME policy index quyidagi 8 ko'rsatkich bo'yicha baholanadi:

1. Unumdorlik, texnologiya va innovatsiya
2. "Yashil" kichik va o'rta korxonalar
3. Moliyaviy manbalaridan foydalanish imkoniyati
4. Bozorga kirish va baynalminallashuvi
5. Institutsional muhit
6. Qonunchilik, nazorat va soliqlar
7. Tadbirkorlik ta'limi va mahorati
8. Ijtimoiy va diskriminatsiyasiz tadbirkorlik

Yuqoridagi ko'rsatkichlar bo'yicha Singapur va Malayziya qariyb barchasida eng yuqori natijani qayd etgan. Aynan shu ikki mamlakatning kichik va o'rta korxonalar siyosatining o'ziga xos jihatlari quyida tahlil qilinadi. Singapur mintaqasida kichik va o'rta korxonalarini boshqarish siyosati bo'yicha eng yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lib, bu siyosatni Singapur 1980-yillardayoq boshlab yuborgan edi. Hukumat tomonidan kichik va o'rta korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida unumdorlikni oshirish va baynalminallashuvga alohida e'tibor qaratadi.

Xulosa va takliflar

Korxonalar raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi muhit omillari uning o'z strategiyasini ishlab chiqishida muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida tahlil qilib o'tganimizdek, tashqi muhit omillari korxonalarining faoliyatini yanada samarali tashkil etishda asosiy unsur vazifasini bajaradi. Biznes muhitining yaxshiligi, nisbatan yengil soliq siyosati, sof raqobatning ta'minlanganligi, moliya manbalaridan erkin foydalana olish imkoniyati, tashqi bozorlarga chiqishda to'siqlarning birmuncha kamligi- bularning barchasi korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi va raqobatbardoshligini oshirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Singapur tajribasidan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, Singapur korxonalarining unumdorligini oshirish qaratilgan va innovatsion faoliyatini qo'llab quvvatlovchi siyosat olib boradi va bir paytning o'zida inson kapitalining rivojlanishini ham qo'llab quvvatlaydi. Malayziyada esa moliya sohasi va infrastrukturaning yuqori darajada rivojlanganligi va natijada korxonalar uchun oson kredit olish imkoniyatlari natijasida kichik va o'rta korxonalarni uzluksiz faoliyati va barqaror rivojlanishi ta'minlanmoqda. Singapur va Malayziya tajribasini o'rgangan holda yurtimizda ham kichik va o'rta korxonalarni qo'llab quvvatlash va rivojlantirish borasida ularning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, shuningdek, tadbirkorlik ta'lim sohasini rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasining "Raqobat to'g'risida" gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2011 yil 14 noyabrda qabul qilingan va Senat tomonidan 2011 yil 5 dekabrda ma'qullangan. (The Law of the Republic of Uzbekistan "On competition". Passed by the Legislative Chamber of the Republic of Uzbekistan on November 14, 2011 and approved by the Senate on December 5, 2011)

2. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси 18 феврал 2019 й. <http://uzbekistan2035.uz/>(The Concept of the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan up to 2035 18 February 2019 <http://uzbekistan2035.org/>)

3. ПортерЕ. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ МайклЕ. Портер; Пер. сангл. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с. (Porter E. Michael Competitive Strategy: A Methodology for Analyzing Industries and Competitors / Michael E. Porter; Trans. from English M. : Alpina Business Books, 2005. - 454 p.)

4. Bekmurodov A.SH., Qosimova M.S., Ergashxodjayeva SH.J. "Strategik marketing". O'quv qo'llanma. Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2010. (Bekmurodov A.Sh., Qosimova M.S., Ergashhodzhaeva SH.J. "Strategic marketing". Training manual. Tashkent: "Iqtisod-Moliya", 2010.)

5. "Competitiveness of small and medium sized enterprises a possible analytical framework" Andrea Nemethne oGal January 15, 2010

6. CHIKAN ATTILA (2006): A vállalati versenyképesség mérése. (Measurement of the Competitiveness of Companies) PeñzũĚgyi Szemle, 1. 42-56.
7. OECD/ERIA (2018), SME Policy Index: ASEAN 2018: Boosting Competitiveness and Inclusive Growth, OECD Publishing, Paris/Economic Research Institute for ASEAN and East Asia, Jakarta.
8. KOTLER, P. - KELLER, K. L. (2006): Marketing Management. Upper Saddle River, New Jersey